

Færøske bygninger af basaltsten og beton fra ca. 1850 - 2000

af Søren Vadstrup, restaureringsarkitekt m.a.a.

februar 2026

Amtmandsboligen i Torshavn, opført af tilhuggede basaltsten af stenhuggermester Frederik Anton Bald og hans søn i 1884, tegnet af den danske arkitekt H. C. Amberg i historicisme. Bald mente, at bygningen skulle pudses, ligesom kirken i Eidi blev det, men det ville amtmanden ikke, så her ses det flotte murer- og stenhuggerarbejde stadig.

Indhold

Forskningsspørgsmål	1
Indledning	2
Fem forskellige naturstens-konstruktioner	2
Stenbyggeriets start	5
Kirken i Eidi	5
Flere stenbygninger i Torshavn	7
Brødre Arge og sønner	8
Christianskirkjan i Klaksvík	8
Basaltstenens nedbrydning	9
Efter 1990-2000	10
Litteratur	11

Forskningsspørgsmål

- 1 Oversigt over de forekommende stenhus-konstruktioner på Færøerne
- 2 Fremstilling og håndværksmæssig udførelse af stenblokkene
- 3 Nedbrydning og reparation af stenmurene

Bemærkelsesværdigt stenhuggerarbejde i høj kvalitet i form af et fint tilpasset 'kyklopmurværk' i 'tørstensopbygning' i en stenbygning i Kollafjörður.

Indledning

Færøerne er jo et land, fyldt med sten. Alligevel er byggeskikken først og fremmest knyttet til træ, hvilket skyldes den løbende forsyning med tømmer og brædder fra Norge – senere Danmark. I årene 1880 – ca. 1920 opstod der imidlertid en betydelig *stenarkitektur* på Færøerne, der udnyttede, at man med *trykluftbor* kunne 'brække' retkantede stenblokke ud af basaltklipperne på særlige steder. Disse blev hugget ud i firkantede *kvadersten* med hånden og brugt som byggemateriale.

Kunsten at stable solide stenvure af de 'løse' basaltsten, *grotsten*, der lå rundt om i terrænet, var dog kendt helt tilbage i *landnamstiden*. Men da middelalderens spinkle stavværkshuse havde behov for solide stenvure, uden på trækonstruktionen, mod vejr og vind, blev *grotmændene* ikke arbejdsløse, og håndværket holdt i hævd. Men rent konstruktivt er de færøske stenomkransede bolighuse frem til ca. 1850, *træhuse*. Selv om det mest synlige ved dem er de kraftige *kassemure* med jord og tørv mellem to skalmure. Hvad der gør dem helt vind- og lufttætte.

Der blev også bygget 'rene' stenhuse, hvor stenvurene udgjorde den bærende konstruktion. Men det var mest til stalde, tørrehuse og bådhuse mm. Samt enkelte kirker. Men ikke til decideret beboelse. Selv om basaltstenene mange steder havde fine plane flader på to eller tre sider, var de uhyre svære at gøre helt stabile og tætte, ellers kom stenvurene til at fyldefor meget.

Fornemt stablet stenhuse af utilhuggede marksten i den såkaldte 'tørmursteknik'. Det vil sige uden mørtel eller andet mellem stenene. Tagkonstruktionen er, modsat stavværkshusene, båret af selve stenvurene via lange remme af træ, oven på murkronen.

Fem forskellige naturstenskonstruktioner

I den færøske bygningskultur finder vi fem forskellige naturstenskonstruktioner, der dels afspejler bygningernes anvendelse (boliger, underfacader, værksteder, nauster osv.), dels afspejler de lokale stenmaterialers beskaffenhed. Da den færøske basalt for det meste består af lava eller magma fra jordens indre, der er størknet under havet fra undersøiske vulkaner, kan både klipperne og de eroderede stenmaterialer, i form af *blokke*, som de nedbrudte klipper har efterladt, have flere forskellige karakterer og former. Herunder fine firkantede sten, med parallelle sider, sten med rundede kanter på allesider sider og sten med *polygone* (mangekantede) sider.

1. *Tørstenskib*, udført af forholdsvis små (ca. 30 x 30 cm, eller 50 cm på den lange led), indsamlede sten på stedet, og opsat uden mørtel eller cement. Stenvurene holder sig selv oppe gennem en sirlig stablingsteknik. I *landnamstiden*, og i de senere stavværkshuse, benyttede man såkaldte *kassemure*, bestående af to stablede stenvure, en ydre og en indre, med et *fyld* af jord, sten, græstørv m.m. i mellemrummet. I ikke-beboelsesbygninger blev stenvurene ofte stablede som 'rene' stenvure, idet murens tæthed ikke betød så meget.

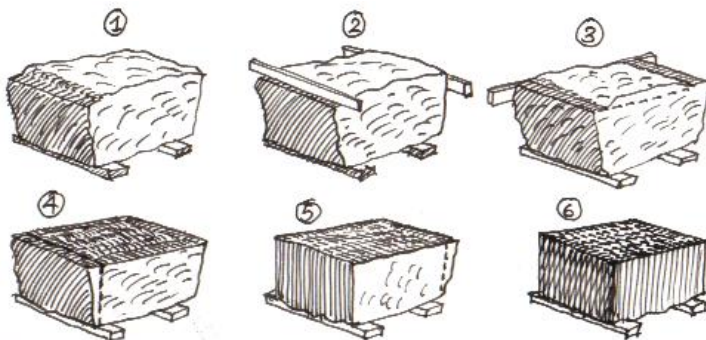
Tørstabelt stenmur i et bådehus (naust). Taget bæres af remme oven på murkronen, hvorpå spærene er fæstnet med såkaldte 'kløer', holdt nede af det tonstunge græstørvstag og derfor kun med tyngdekraften som 'binding'.

2. *Kyklopmurværk*, bestående af relativt store, afrundede sten med plane forsider, passet ind i hinanden, men hvor eventuelle huller og revner i ydersiden, er fyldt ud med mindre sten. Stenene stables 'tørt' som kasse-mure, men fugerne mellem stenene bliver *fuget* ud med mørtel og står derved lysere end de mørke basaltsten. Domkirkeruinen i Kirkjubøur på Streymoy repræsenterer et kyklopmurværk, fuget med den lokale 'skelkalk' fremstillet af brændte muslingskaller. 'Kyklopmure' har navn efter byggestenenes størrelse, som eftertiden har ment måtte skyldes tilstedeværelsen af meget stærke, menneskelignende kæmper. I Grækenland mente man, at kykloperne kun havde eet øje, der var rundt, lige midt i panden. Det græske ord for 'rund' eller 'cirkulært', *kyklos*, henviser til dette ene øje. Det kendes også fra 'cirkel', 'cyklus' eller 'cykel'.

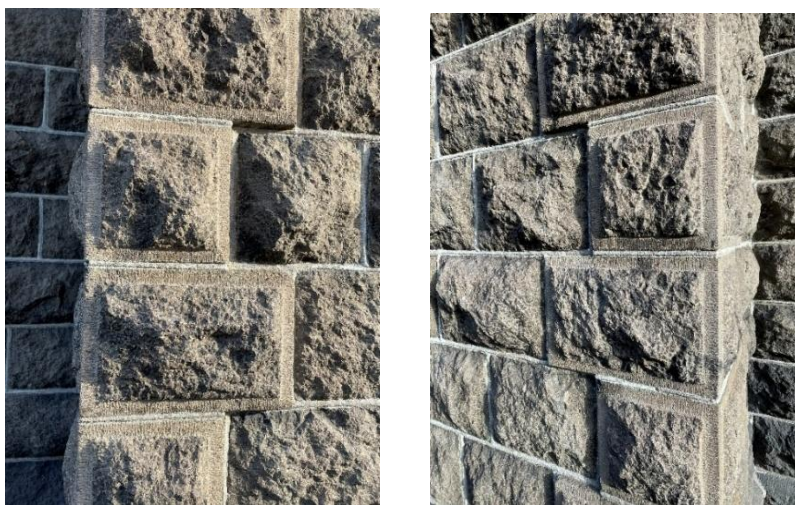
Kyklop-murværk på domkirkeruinen i Kirkjubøur

3. *Rå kampestenmure*, opført af polygone stenblokke, med mørtel mellem stenene, så muren fremtræder, om end ikke jævn, men fast og stærk og uden revner eller huller. Stenene står med rå ydersider, men kan være hugget til på kanterne for at passe bedre ind i hinanden. Teknikken benyttes især til fiskerhusenes underfacader, før ca. 1920, hvor den konsekvent står hvidkalket hen over murens synlige sten. De tilhørende murede trapper af kampesten, fremtræder rå og er ikke kalket. En række kirker med rå kampestenmure, bl.a. Haldarsvik (1856), Husavik (1863) og Svinøy (1878) har glatpudsede og hvidkalkede mure, udvendigt og indvendigt, mens Saxun kirke fra 1858, Famjin kirke fra 1875 og Mykines kirke fra 1880 er kalket direkte på de rå basaltblokke med et tyndt lag puds.
4. *Kvadermurværk* af tilhuggede, firkantede og retvinklede kampesten (kvadre), muret op med mørtel med vandrette og lodrette fuger. Mange steder på Færøerne finder man helt firkantede stenblokke i naturen, men andre steder ikke. Så da den hurtigt voksende fiskerby Eidi på Eysturoy skulle have en ny og større kirke i 1880, måtte man sprænge byggestenen ud af en egnet klippevæg på stedet ved hjælp af *tryklufsbør*, der netop var opfundet. De håndværkere, der blev oplært i dette, fortsatte med at bygge flere stenhuse i denne teknik rundt omkring på Færøerne og herunder huse til dem selv i Torshavn. Fra latin *quadrus*, 'firkantet sten'. De adskillige kirker, der er bygget af kvaderhuggede basaltsten efter 1880, er alle glatpudsede og hvidkalkede. Bl.a. Sumba (1887), Vidaredi (1892) og Vestmanna (1895).

Opkantning af en rå stenblok. Her dog med randslaget uden 'bosse' (nr. 6)

5. Kvaderhuggede (firkantede) stenbrudssten, forsynet med *randslag* samt en *bosse* på midten. Disse forekommer udelukkende sammen med *kvadermurværk*, men kan f.eks. forekomme omkring hushjørnerne, ved portaler eller indgangsdøre eller som slutsten ved murbuer.

Når en stenhugger skal 'opkante' en rå stenblok til en retvinklet kvadersten, benytter han en metode, hvor han 'opretter' en firkant og retvinklet 'kant' eller 'rand' på stenen med et særligt 'randslag'. Han kan vælge at hugge dette bort, når stenen er 'oprettet' som en firkantet kvadersten, lade 'randslaget' stå sammen med en planhugget midte, eller han kan lade midten af stenen stå med et fremspring som 'rå' sten, som en såkaldt 'bosse'. Fra fransk = *bule*, fremspring. Se tegning herover.

Stenbyggeriets start

På både Hebriderne, Orkneyøerne og Shetlandsøerne, der rent geologisk ligner Færøerne meget med 'byggesten' strøet ud overalt, havde man ikke, efter Danmark-Norges pantsættelse til Skotland i 1468 og 1493 (Orkneyø) nogen tømmerimport fra 'fastlandet', så her udviklede der sig en helt selvstændig stenarkitektur. På de tre øer kan man bl.a. se på de ældste stenhuse fra 1700- og 1800-tallet, at *afrundede hjørner* faktisk er det mest naturlige for rene stenmurshuse, da de retvinklede hjørner er meget mere besværlige at udføre. Men når den indre konstruktion består af helt ret tømmer, og især hvis stenmurene skal bære taget, må ydermurene følge helt lige og rette former.

Faktisk forsøger én af de ældste stenbygninger på Færøerne med bærende stenmure, kirken i Haldarsvik, opført i 1856, at omgå dette. Den er nemlig sekskantet. For meget lange og høje stenmure, ovenikøbet med store kirkevinduer, kræver stor erfaring og mod at bygge i 'rå', utilhuggede basaltsten. Så bygmester Per Jacobsen fra Vestmanna vidste, at den 'runde' form var den mest stabile. Både stenkirkerne i Saksun fra 1858 og i Husavik fra 1863, der er firkantede bygninger, opført i 'rå' stenblokke, er meget lavere bygninger med forholdsvis små vinduer.

Rundkirken i Haldarsvik fra 1856

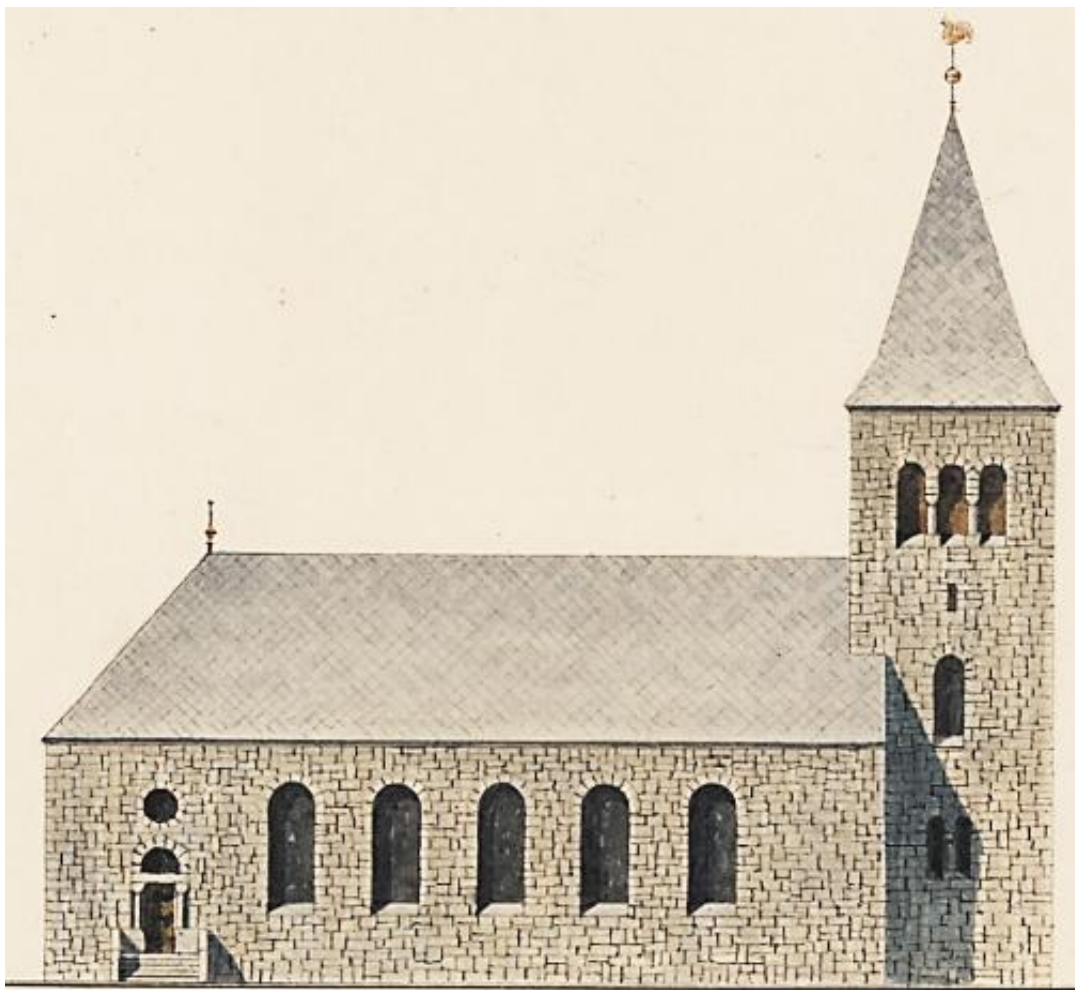
Måske har domkirkeruinen i Kirkjubøur fra 1300-tallet, bygget i basaltsten, som alle på Færøerne kender, og som både mangler tag, indre hvælv og sit tårn, holdt et stenbyggeri i denne størrelse tilbage. Selv om materialerne ikke manglede noget sted.

Kirken i Eidi

Men i 1874 ønskede man sig en ny og større kirke i den hurtigtvoksende fiskeriby Eidi allernordligst på Eysturoy, der var ved at 'overhale' Torshavn i størrelse. Og den skulle være af sten – og helst ligne domkirken i Kirkjubøur, der netop var målt op og publiceret i 1864. I 1878 bevilgede Ministeriet for Kirke og Undervisning i København penge til projektet, da man jo ikke kan have, at den voksende fiskeribefolkning i Eidi, ikke kan komme i kirke.

Amtmanden i Torshavn, der selv ønskede sig en ny amtmandsbolig i sten og som netop havde fået til opgave sætte kong Christian IX et minde efter kongens besøg på Færøerne i 1874, ligeledes i sten, fik den ide at hidkalde den netop præmierede assistent ved Arkitektskolen i København, Hans Christian Amberg (1837 – 1919) til Torshavn.

Amberg var på Færøerne og i Eidi allerede i 1878 og samme år sendte han flere forslag til Eidi kirke, men det var et forslag fra 1879, der blev gennemført. Kirken kan rumme 230 personer og er en 'fri' fortolkning af Magnuskatedralen i Kirkjubøur. Dog er vinduerne rundbuede, hvilket giver en mere stabil overkant og gesims end de spidsbuede vinduer. Så stilen er *nyromansk*.

Et af de ikke-realiserede forslag fra H. C. Amberg til Eidi kirke. Størrelsen på selve kirkeskibet på 37 x 17 alen (23,3 x 10,70 meter) er lidt mindre end domkirken i Kirkebøur, der er 41,23 x 16,18½ Alen. Men med tårnet, der fungerer som indgangssakristi til kirken bliver de lige store. Vi ved at kirkens samlede pris langt oversteg budgettet. Hvilket måske er grunden til at der er blevet taget ca. 2 meter af tårnets højde, så pyramidetagets tagfod kun lige svæver over hovedkirkens tagryg. Det kan også være af frygt for de voldsomme vinde på stedet.

Den lave 'præstedør' i nordsiden, der også ses i Kirkjubøur, blev i det endelige projekt flyttet hen i et 'gavlkapel' på østgavlen, der også klæder kirkens arkitektur bedre. Det kgl. bibliotek, samlingen af arkitekturtegninger.

I omtalen af Eidi kirke på danske internet-sider figurerer der en historie om, at kirken er så stor, fordi den i virkeligheden skulle have været sendt til Island. Men den blev ved en fejl læsset af i Eidi af det skib fra England (!), som også medbragte den mindre og rigtige kirke til Eidi. Da vi som nævnt har op til flere projekttegninger til kirken i Eidi af H. C. Amberg, der passer med kirkens nuværende størrelse, er der ikke et gram sandhed i den historie. Hvem kunne i øvrigt finde på at sejle færøsk basalt-sten til England, og så til Færøerne (eller Island)? Og så i disse mængder.

Under sit besøg i 1878 havde Amberg bemærket, at der slet ikke var ret mange flade byggesten 'på jorden' i og omkring Eidi. Så han fandt i stedet en klippeside, hvor man kunne bryde nye byggesten, der med hjælp fra indkaldte stenhuggere, kunne blive helt rektangulære, og plane og regulære på alle seks kanter, og derfor 'sikrere' at bygge en så stor kirke med. En stor hjælp til dette var de nye *trykluftsbør*, drevet af en dieselmotor, hvormed man kunne bore parallelle huller ned i klippesiden, så de brudte sten blev lige store og fik plane sider.

Et endnu eksisterende stenbrud på Færøerne, drevet af 'Landsverk' (vejvæsenet). Man ser de lodrette, parallelle borehuller fra trykluftborene, der løsner stenblokkene fra klippen. I dag er det mest brosten, skærver og småsten, der leveres fra klipperne her.

Under selve byggeriet i 1879 -1880 indkaldte man den danske 'entreprenør' Frederik Anton Bald og hans søn, der netop i 1871-73 havde bygget et Råd- og Domhus samt fængsel i Reykjavik på Island af basaltsten, samt Islands parlamentsbygning, Altinget, i 1877-79, tegnet af tidens største danske arkitekt, Ferdinand Meldahl (1827-1908). Og de to herrer fortsatte på Færøerne med at bygge Amtmandsboligen i Torshavn (kaldt 'slottet') i 1880-84 og det førnævnte 'Kongeminde', samme år.

Kirken i Eidi er således den første bygning på Færøerne, der er bygget af tilhuggede stenblokke fra et stenbrud. Mens de fleste andre efterfølgere har synlige stenvure blev Amberg's fine akvarel af kirken, og Bald's stenhuggerarbejde desværre gjort til skamme allerede få år efter opførelsen i 1880. Kirken var meget fugtig og utæt, så man gennemførte en total overpudsning med en hydraulisk kalkmørtel, samt en hvidtekalkning, så bygningen nu blev helt hvid. I 1960-erne fik den ydermere et lag isolerende LECA-beton udvendigt for at tætte og isolere. Men en så stor og høj bygning af sten, kan ikke undgå at være kold om vinteren.

Flere stenbygninger i Torshavn

Som nævnt fortsatte bygmester Bald og søn med at bygge flere huse på Færøerne (og Island) med tilhuggede stenbrudssten i basalt. Amtmandsboligen i Torshavn blev færdig i 1884, hvor Bald mente, at den skulle pudses, ligesom kirken i Eidi blev det, men det ville amtmanden ikke, så her ses det flottemurer- og stenhuggerarbejde stadig. Og heldigvis også på en skole i Fuglafjørður fra 1890, almueskolen i Torshavn fra 1895, i dag byens rådhus, Posthuset i Niels Finsens gøta, Føroya Sparekassi i 1906, Føroya Banki i 1908 og Telegrafstationen i Torshavn i 1908. De tre sidste bygninger i to etager.

Den tidligere almueskole i Torshavn, opført af brødrene Arge i 1895 – men under ledelse af bygmester Frederik Anton Bald, der få år før havde bygget en skole i Reykjavik på Island efter de samme tegninger.

Detaljer af stenhuggerarbejdet på Almueskolen – nu Rådhuset i Torshavn. Den starter lidt 'kyklopagtigt' i soklen, men går såover til sirligt kvaderhugne basaltsten med rå 'bosser' i overfladen.

Brødre Arge og sønner

Det var især to brødre fra Torshavn, Jakob (Andreas) og Sigmund (Zacharias) Arge, og senere deres sønner, der drev stenhuggerfaget frem i Torshavn, og faktisk over hele Færøerne. Deres sagliste er alenlang. Derudover stod de også for opførelsen af en række fyr rundt på havne og øer, bl.a. Nolsoy, Toftir, Karlsoy og Tvøroyri (2 fyr).

Men ikke mindst byggede brødrene Arge en række enfamiliehuse i Torshavn, dels til sig selv, dels til andre velhavende borgere i Torshavn.

Stenhuggermester Jakob Arges fine stenhus i Torshavn, opført af tilhuggede basaltblokke med cementtrukne indfatninger rundt om vinduer og døre. Det sorte skifertag klæder huset godt, mens den store kvist gør det modsatte.

En yderst interessant stenbygning i Torshavn, der tilskrives brødrene Arge som stenhuggermestre er Østrøm' fabrik ved havnen, der blev bygget i 1886-87 af et engelsk konsortium, der ville samle og eksportere 'guano', gødning fra fugleekskremitter, der kan opsamles i store mængder, mange steder på Færøerne (fra spansk guano = møg, gødning). Fabrikken, der er den første industribygning i landet, har et avancerede ovenlys- 'shedtag', lukkede i 1890, men blev overtaget af svenskeren Öström, og findes, som det ses endnu. Den er ikke bygget af tilhuggede sten men rå blokke, hvilket formentlig var det billigste, men ikke nær så præstige fuldt.

I løbet af 1910-er og især 20-erne blev arbejdslønnen for dyr, stenmaterialerne for dyre og ikke mindst begyndte beton at gøre sig gældende. I første omgang til enfamiliehusenes underfacader og 'terrænregulator', men efter 1930 også hele bygningen.

Christianskirkjan i Klaksvík

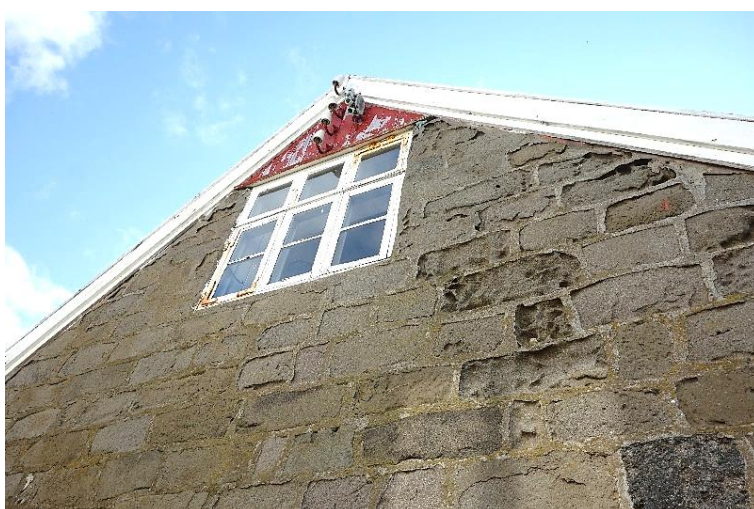
Kirken, der er tegnet af den danske arkitekt Peter Koch og bygget i 1963, er et senere forsøg på at 'genoplive' de færøske basaltsten som byggemateriale. Stenene er tilhuggede, men sat op uden egentlig skiftegang som en slags 'kyklop-murværk'. Stenmurene er ikke bærende, men fungerer som skalmure på en bærende betonkonstruktion. Men smukt og karakterfuldt er det.

Christianskirke i Klaksvík er opført i 1963 med et større indslag af de lokale basaltsten i facaderne. Kirken er opkaldt efter kong Christian X (1912- 1947).

Basaltstenens nedbrydning

Det viser sig også, at den færøske basaltsten ikke er lige god, alle steder fra, især ikke udsat for salt iluften, som der er jer mange steder ved kysterne. Saltene bliver suget ind i stenen sammen med vandet i regnvejr. Men når stenen tørrer ud igen, bliver det saltvandsopløste salt *udkrystalliseret* lige under stenoverfladen. Under dette vokser saltet 5-10 gange i volumen, og herved 'sprænges' overfladen af i små stykker eller stenen pulveriserer. Det går ganske vist langsomt, men det svækker stenen og de saltholdige sten er meget vandsugende, kolde og uegnede som byggemateriale

Saltskadedt murværk i basaltsten. Disse er jo for det første et naturmateriale, der har meget forskellige egenskaber og kvaliteter i de forskellige lokaliteter. Dernæst er bygningerne jo også udsatte for uens påvirkninger fra vejr og vind, nedbør og sne. Men man kan også se, at det langt fra er alle basaltstenene, der har det dårligt. Kun nogle få meget dårlige eksemplarer på dette murværk. Bortset fra udseendet, rent æstetisk, udviser murværket ingen konstruktive problemer, der kræver håndværksmæssige indgreb.

Efter 1970-2000

I 1970-erne dukker der mange importerede typehuse af træ op på Færøerne i form af imiterede bjælkehytter og andre træhuse, med og uden græstørvtag. Alt i alt opstod der i disse år bydele og dele af bygderne, hvor arkitekturen blev præget af en tilfældig og meget uens blanding af husformer, højder, anvendelser og materialer. Hvortil kommer en ofte ringe tilpasning til landskabet og andre omgivelser.

Som konsekvens af dette har man, specielt i Torshavn, dels bygget boligområder med helt ens træhuse i 1980-erne og 90-erne. F.eks. Torsbyrgi tegnet af Skårup & Jespersen, bestående af 36 enfamiliehuse samt Berjabrekka med mere varierede boligtyper, tegnet af Isfeld og Hansen. Dels har man i 1990-erne arbejdet med det mere 'selvgroede', men alligevel 'styrede' efter et ret enestående koncept, udtænkt af stadsarkitekt Gunnar Hoydal og hans sagsarkitekt Kristian Holm-Jakobsen.

Man lagde en forholdsvis lang, sammenbygget husrække på en højdeafsats – lige under en højderyg – hvor de nye huse snoede sig afsted efter terrænets kurver i nogenlunde samme højde. Som det nye var enfamiliehusene styrede og samordnede med hensyn til *husbredde, gesimshøjde, taghældning og taghøjde* samt et *saddeltag* belagt med et ens tagmateriale, nemlig en lys bølgeeternit.

Det 'selvgroede' lå i 'resten'. Det vil sige facadematerialer, kviste eller frontspidser i taget, vindues- og dørplaceringer og -udformninger, farver og et lille selvbygget udhus ud til den fælles adgangsvej. Man kunne kalde det *kædehuse* ud fra en fælles fastlagt sokkel, brandkam, tagfod, tagform og tagmateriale. Men dette koncept - med en ens størrelse, tagretning og tagmateriale - er helt tydeligt nok til at give bebyggelsen et arkitektonisk spændende helhedspræg, der samtidigt er yderst livfuldt.

Bebyggelsen 'Inna á Gøtu' i Torshavn, opført i årene 1990 – 2010, og stadigvæk under løbende forandring. Læg mærke til det meget individuelle indgangsparti på det blå hus, øverst t.v., som både stikker meget ud, men også passer godt til helheden.

Litteratur

Dirckinck-Holmfeld, Kim: *Færøsk arkitektur*. Særudgivelse af 'Arkitektur DK 6-7, 1995. Arkitektens Forlag, København 1996. side. 120 – 129.

Graff-Petersen, Poul: "Naturlige bygningsstens holdbarhed". *MATERIALENYT* 2:73 (side 7-15)

Haugsted, Ida: 'Tømrer- og bygmester Bald & søn på Island og Færøerne'. I: *ARCHITECTURA*. Arkitekturhistorisk Årsskrift. Nr. 36. Selskabet for Arkitekturhistorie. København 2014

Suenson, Edouard: *Byggematerialer*. Bind 3: Natursten. København 1942 (3. udg.)

Vadstrup, Søren: "Stenhuggerhåndværket". I Kirkeby, I.M. (red.) *Sandstensportaler i Danmark*. Skov- og Naturstyrelsen/Christian Ejlers Forlag. 1995

Vadstrup, Søren: *Vedligeholdelse og restaurering af sandsten*. BYG-ERFA-Blad 98 02 09. København 1998.

Bygdekirken i Saksun fra 1858 er en af de ældste stenkirker på Færøerne. De tre bygder Tjørnuvik, Haldarsvik og Saksun ligger i samme præstegæld (Nord-Streymoy). Men indtil 1856 lå den fælles kirke i Tjørnuvik. Da man i 1856 byggede en ny stenkirke i form af den forholdsvis store rundkirke i Haldarsvik, se side 5, blev det besluttet at flytte den gamle trækirke fra 1838 i Tjørnuvik til den mest fjerntliggende bygd, Saksun. Ellers var der for langt for dem til Haldarsvik.

Sognebørnene og håndværkerne fra Saksun bar derfor alle træmaterialerne den lange strækning, fra Tjørnuvik, via små stier, op over bjergkammene. Og det er måske grunden til at ydermurene, som noget helt usædvanligt på Færøerne, blev bygget af lokale utilhuggede sten. De var trods alt tættere på byggepladsen. Der skulle gå 80 år før sognebørnene i Tjørnuvik blev sparet for vandreturen til Haldarsvik hver søndag. Først i 1937 fik de bevilget en ny kirke af træ.